

УДК 342.72

К.С. Гарбуз,

аспірант кафедри конституційного права та правосуддя
Одеського національного університету імені І.І. Мечнікова

ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: КОНСТИТУЦІЙНА ЦІННІСТЬ?

Анотація. У статті автор аргументує, що права людини в Україні не можна уважати конституційною цінністю або цінністю сучасного українського конституціоналізму. Такий висновок зроблено на підставі аналізу положень Основного Закону 1996 року та інтерпретаційних рішень Конституційного Суду України, а також виходячи з системного підходу до визначення понять «конституціоналізм» та «цінності конституціоналізму». Аналізуючи юридичну літературу, автор додатково аргументує пропозицію уважати цінністю сучасного українського конституціоналізму пріоритетність прав людини перед іншими соціальними цінностями та інтересами.

Ключові слова: права людини, конституційні цінності, цінності конституціоналізму, Конституція України, сучасний український конституціоналізм.

Постановка проблеми. Наразі в українській юридичній літературі активно розробляється проблематика правової аксіології. Все більше і більше наукових статей присвячено проблемам правових цінностей у цілому та конституційно-правових цінностей зокрема. З'являються також і монографічні дослідження з цього питання (див., наприклад, [1; 2]).

У деяких публікаціях мова йде про те, що права людини — це правова цінність. Так як права людини знаходять своє закріплення в Конституції України 1996 р., при здійсненні конституційно-правових досліджень важливим є виявлення того, чи дійсно права людини слід уважати «фундаментальною цінністю» [3; 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правової аксіології з точки зору конституційного права на монографічному рівні досліджували Є.В. Реньов, М.В. Салей. Питання цінностей та принципів сучасного українського конституціоналізму знайшли

своє відображення у роботах майже усіх провідних вчених-конституціоналістів (дивись, наприклад, [5; 6]). Однак, виявлена нами прогалина полягає в тому, що здебільшого фахівці з теорії права уважають права людини цінністю. Фахівці з конституційного права ведуть мову про інші цінності, жодна з яких не формулюється як «права людини».

Метою статті є аналіз можливості вести мову про права людини як цінність сучасного українського конституціоналізму.

Результати дослідження. Вище вже зазначалось про те, що побудова в Україні демократичної, правової держави привертає неабияку увагу до проблематики прав людини. Ця проблематика цікавить фахівців з різних наук, у тому числі з юридичних. З числа правознавців, що ґрунтовно досліджують це питання, варто виокремити по-перше, тих, що спеціалізуються у галузі конституційного права, по-друге — теоретиків права.

З точки зору аксіологічного виміру, теоретики права іменують права людини «фундаментальною цінністю» (див. наведені вище приклади).

Але чи це є вірним з точки зору конституційного права? Адже і у конституційному праві є спроби називати права людини цінністю (дивись [7]).

Відповідь на це питання слід почати з аналізу того, що є правовою цінністю у цілому та конституційною цінністю, цінністю конституціоналізму зокрема.

Конституція України 1996 р. передбачає у статті 3, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [8]. Вказівку в тексті Основного Закону на людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку як на цінність, слід уважати конституційною цінністю (тобто, варто дотримуватись позиції, відповідно до якої конституційна цінність — це цінність, безпосередньо закріплена як така у тексті Основного Закону, або опосередковано «виведена» з нього Конституційним Судом України при здійсненні офіційного тлумачення Основного Закону).

Слід зазначити, що Конституція 1996 р. згадує про цінності лише ще один раз — у положеннях статті 54, у контексті того, що «Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами» [8].

Таким чином, Конституція України 1996 р. прямо не закріплює таку цінність, як «права людини».

Аналіз рішень Конституційного Суду України, у яких здійснюється тлумачення статей Розділів I та II Ос-

новного Закону України (саме у них зосереджені основні конституційні принципи та права і свободи людини), надає підстави стверджувати, що станом на 1 грудня 2019 року єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні було здійснено офіційне тлумачення положень наступних статей:

— у Розділі I «Загальні засади» — статей 1, 5, 10, 19;

— у Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» — статей 24, 32, 34, 38, 39, 49, 53, 55, 58, 59, 62, 64.

І жоден з інтерпретаційних актів Конституційного Суду України не містить посилання на права людини як цінності. Взагалі, у цих актах вкрай рідко йдеться про цінності як такі, і якщо цінності згадуються — то здебільшого у контексті посилання на процитовану вище статтю 3 Основного Закону України. Наприклад, такі посилання мають місце у рішеннях:

- у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012 («Конституційний Суд України, вирішуючи порушені у конституційному поданні питання, виходить з того, що Україна є соціальною, правовою державою, в якій визнається і діє принцип верховенства права; людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються

найвищою соціальною цінністю» (п.2) [9], «Україна як соціальна держава визнає людину найвищою соціальною цінністю, розподіляє суспільне багатство згідно з принципом соціальної справедливості та піклується про зміцнення громадянської злагоди у суспільстві» (п.2.1) [9];

— у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 («2. Вирішуючи порушене в конституційному зверненні питання, Конституційний Суд України виходить з такого. 2.1. В Україні як демократичній, правовій державі людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (статті 1, 3 Основного Закону України)» [10];

— у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 («2. Вирішуючи порушене в конституційному поданні питання, Конституційний Суд України виходить з такого. Згідно з Конституцією України людина, її честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (частина перша статті 3)» [11];

— у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень

частини третьої статті 53 Конституції України "держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах" (справа про доступність і безоплатність освіти) від 4 березня 2004 року № 5-рп/2004 («4. Вирішуючи справу про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України щодо забезпечення державою доступності і безоплатності освіти в державних і комунальних навчальних закладах, Конституційний Суд України виходить з того, що Україна є демократичною, соціальною, правовою державою, в якій людина визнається найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, головним обов'язком якої є утвердження і забезпечення прав і свобод людини (статті 1, 3 Конституції України» [12]);

— у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України від 20 жовтня 2011 року № 12-рп/2011 («3.1. Україна є демократична, правова держава, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є її головним обов'язком» [13]).

І лише в одному з рішень у вищезгаданих справах є згадка про цінності, не пов'язана з цитуванням Конституційним Судом України ст. 3 Основного Закону. У рішенні у справі за конституційним поданням Жашківської рай-

онної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 єдиний орган конституційної юрисдикції зазначив: «Право на приватне та сімейне життя є засадничою цінністю, необхідною для повного розквіту людини в демократичному суспільстві, та розглядається як право фізичної особи на автономне буття незалежно від держави, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб» (п. 3.1) [11].

Така згадка про цінності у контексті окремого суб'єктивного конституційного права викликає низку запитань:

— що слід уважати «засадничою цінністю»?

— чому такою цінністю є саме право на приватне і сімейне життя?

— що означає «розквіт людини у суспільстві»?

— яке саме буття людини у суспільстві є «автономним»?

Відсутність відповідей на це запитання, наданих в інших рішеннях Конституційного Суду України, не дає можливості спростувати чи підтвердити тезу про те, що право на приватне і сімейне життя є засадничою цінністю.

Таким чином, виходячи з положень Конституції України 1996 року, права людини в Україні не належать до числа конституційних цінностей.

Важливим є виявлення того, чи є права людини одною з цінностей сучасного конституціоналізму. Для відповіді на це запитання перш за все доцільно звернутись до визначення того, що слід уважати конституціоналізмом.

Дотримуємось думки, що конституціоналізм — це система принципів, на підставі яких відбувається обмеження

або самообмеження публічної влади в інтересах людини. Таким чином, у кожній державі, яка прагне найкраще втілити сучасні міжнародні стандарти прав людини у практику правозастосування, складається своя система таких принципів.

В юридичній літературі поки що немає єдності з питання співвідношення таких понять, як «цінність» та «принцип» у цілому, та по відношенню до цінностей та принципів конституціоналізму. З цього питання варто приєднатися до думок таких вчених:

— Є.І. Ключко: «конституційні цінності ... за своєю природою багато в чому схожі з конституційними принципами, і з цих позицій представляють собою певні загальні ідеї, базові установки суспільного розвитку. Різниця лише в тому, що принципи відносяться до сфери належного, а цінності — до сфери пріоритетного» [14, с. 117-118];

— М.С. Бондарь: «по мірі того, як конституційні принципи стали активніше використовуватися в правозастосовчій практиці, в першу чергу, в діяльності органів конституційного контролю, стало очевидно, що в конкретних ситуаціях виявляється зовсім не просто виявити співвідношення між рівними за своєю юридичною силою конституційними приписами, включаючи норми-принципи. Потреба в рішенні (при розгляді справи) завдання додання додаткової «ваги» тому чи іншому конституційному положенню (праву, свободі або принципу) породило, в кінцевому рахунку, новий конституційно-правовий інструмент, що робить більш «вагомою» в разі необхідності одну з рівних за своєю юридичною силою правових норм. Такий інструмент з'явився в результаті додання конституційним приписам статусу конституційних цінностей» [15, с. 18-19].

Системний аналіз цих цитат надає підстави стверджувати, що цінності конституціоналізму — це найважливіші принципи конституціоналізму.

Знов-таки, навряд чи можливо вести мову про «цінності конституціоналізму» та про «принципи конституціоналізму» у цілому. Більш плідно розглядати їх по відношенню до конкретної держави, у нашому випадку — по відношенню до України.

Принципи сучасного українського конституціоналізму найбільш ґрунтовно дослідила А.Р. Крусян. Виходячи з її напрацювань, принципи сучасного українського конституціоналізму — це основа його системи. «Вони мають забезпечити стійкий і поступальний розвиток інститутів конституціоналізму, а також виступають як базові нормативні основи функціонального механізму українського конституціоналізму для досягнення його мети — конституційно-правової свободи людини» [16, с. 240]. А.Р. Крусян віднесла до числа принципів сучасного українського конституціоналізму принцип верховенства права, принцип пріоритету прав людини перед іншими соціальними цінностями та інтересами, принцип верховенства Конституції та законів (принцип найвищої юридичної сили), принцип конституційної законності (конституційності) та принцип конституційного демократизму.

До речі, А.Р. Крусян уважає не права людини, а конституційно-правову свободу людини цінністю сучас-

ного українського конституціоналізму [16, с. 149], та пропонує підхід, відповідно до якого сучасному українському конституціоналізму притаманна лише ця єдина цінність. Варто не погодитись з цим, та запропонувати уважати, що сучасний український конституціоналізм має низку цінностей, одною з яких є пріоритет прав людини перед іншими соціальними цінностями та інтересами.

Висновки. У статті автор аргументує, що права людини в Україні не можна уважати конституційною цінністю або цінністю сучасного українського конституціоналізму. Такий висновок зроблено на підставі аналізу положень Основного Закону 1996 року та інтерпретаційних рішень Конституційного Суду України, а також виходячи з системного підходу до визначення понять «конституціоналізм» та «цінності конституціоналізму». Аналізуючи юридичну літературу, автор додатково аргументує пропозицію уважати цінністю сучасного українського конституціоналізму пріоритетність прав людини перед іншими соціальними цінностями та інтересами.

Перспективи подальших досліджень в обраному напрямі полягають в тому, щоб проаналізувати, як ця цінність знаходить свою практичну реалізацію у діяльності правозастосовчих органів (наприклад, органів нотаріату, які складають сферу авторських інтересів разом з правами людини).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Реньов Є.В. Цінності конституційного ладу України та їх правова регламентація: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 20 с.
2. Салей М.І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 215 с.
3. Сокурєнко В.В. Права людини як фундаментальна цінність. Національні та міжнародні механізми захисту прав людини. Харків, 2016. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2340/prava_lyudini_yak_fundamental_na_cinnist.pdf

4. Разметаева Ю.С. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства: до постановки питання. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1841/1/Razmetaeva_110%E2%80%9393113.pdf
5. Мішина Н.В. Універсалізм у галузі прав людини як складова універсальної концепції прав людини. *Публічне право*. 2018. Спеціальний випуск. С. 133-137.
6. Мішина Н.В. Конституційна скарга та індивідуальна заява до Європейського суду з прав людини як юридичні гарантії прав людини в Україні. *Юридичний журнал «Право України» (україномовна версія)*. 2018. № 12. С. 178-196.
7. Головатий С. П. Тріада європейських цінностей — верховенство права, демократія, права людини як основа українського конституційного ладу. *Право України*. 2015. № 1. С. 159 — 174
8. Конституція України 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. У справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України: Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 11. Ст. 422.
10. У справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу): Рішення Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 32. Ст. 1202.
11. У справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України: Рішення Конституційного Суду України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 9. Ст. 332.
12. У справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України "держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах" (справа про доступність і безоплатність освіти): Рішення Конституційного Суду України від 4 березня 2004 року № 5-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 11. Ст. 674.
13. У справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України: Рішення Конституційного Суду України від 20 жовтня 2011 року N 12-рп/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 84. Ст. 3091.
14. Клочко Е.И. Подходы к определению понятия «Конституционные ценности» в теории конституционного права России и зарубежных стран. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Юридические науки*. 2015. № 2. С. 115-124.
15. Бондарь Н.С. Аксиология судебного конституционализма: конституционные ценности в теории и практике конституционного правосудия. М.: Юрист, 2013. 184 с.
16. Крусян А.Р. Сучасний український конституціоналізм : монографія. К.: Юрінком Інтер, 2010. 560 с.

Гарбуз К.С.

Права человека в Украине: конституционная ценность?

Аннотация. В статье автор аргументирует, что права человека в Украине нельзя считать конституционным ценностью или ценностью современного украинского конституционализма. Такой вывод сделан на основании анализа положений Основного Закона 1996 года и на интерпретационных решениях Конституционного Суда Украины, а также исходя из системного подхода к определению понятий «конституционализм» и «ценности конституционализма». Анализируя юридическую литературу, автор дополнительно аргументирует предложение считать ценностью современного украинского конституционализма приоритетность прав человека перед другими социальными ценностями и интересами.

Ключевые слова: права человека, конституционные ценности, ценности конституционализма, Конституция Украины, современный украинский конституционализм.

K. Garbuz

Human Rights in Ukraine: Constitutional Value?

Summary. The author argues that human rights in Ukraine aren't the constitutional value or value of contemporary Ukrainian constitutionalism. Such a thesis is based partly at the provisions of the Basic Law of Ukraine 1996, partly at the interpretative activities of the Constitutional Court of Ukraine, partly at the systematic approach to "constitutionalism" and "principles of constitutionalism." Analyzing the legal literature, the author argues that the closest to the human rights value of modern Ukrainian constitutionalism is the priority of human rights, which precedes other social values and interests.

Keywords: human rights, constitutional values, values of constitutionalism, Constitution of Ukraine, modern Ukrainian constitutionalism.